

PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN YARATDIĞI SİYASİ REALLIQLAR VƏ QƏRBİ AZƏRBAYCANA QAYIDIŞ TARİXİ ZƏRURƏT KİMİ

İRADƏ HÜSEYNOVA

Bakı Dövlət Universiteti Qafqaz xalqları
tarixi kafedrasının müdiri.

Tarix elmləri doktoru, professor

E-mail: prof.irada.huseynova@gmail.com

Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır... şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir və biz yaxşı bilirik ki, indiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb. İndi əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, dünyaya ictimaiyyəti də bunu bilsin.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev*

Xalqımız əsrlər boyu öz hüquqlarını qorumaq, tarixi torpaqlarında yaşamaq üçün böyük fədakarlıq göstərmiş, müstəqilliyi, azadlığı, ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə aparmış, qurbanlar vermişdir. Lakin buna baxmayaraq, tarixin müxtəlif dövrlərində bizim xalqımız öz doğma torpaqlarından məhrum edilmişdir.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində 30 ilə yaxın müddət ərzində işğalçı Ermənistan Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal altında saxlamış, lakin II Qarabağ müharibəsində mübariz və qəhrəman Azərbaycan Ordusunun əks-hücumları nəticəsində erməni hərbi birləşmələri geri çəkilməyə və təslim olmağa məcbur edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycana qarşı törədilən terror, soyqırımı siyasəti yüz illərlə əvvəl başlayan tarixə malikdir. Məlum olduğu kimi, Rusiya imperiyası tərəfindən hələ I Pyotr dövründən başlayan Cənubi Qafqaza ermənilərin kütləvi şəkildə köçürülmə siyasəti XIX əsrdə Türkmənçay müqaviləsindən sonra daha geniş və iri miqyaslı xarakter daşmışdır. Ermənilər Qafqaz regionuna gəlmə xalq olaraq son bir neçə əsr ərzində Qacarlar İrəni və Osmanlı imperiyasından kütləvi şəkildə tarixi Azərbaycan torpaqlarına miqrasiya etmişlər. Onlar bu regionda məskunlaşandan sonra qonşu Qafqaz xalqlarına qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etməyə başlayırlar. Bu iddiaların əsas məğzi "Dənizdən-dənizə Böyük Ermənistan" xülyası, bu məqsədlə qonşu dövlətlərə, ilk növbədə isə Azərbaycan və Türkiyəyə, eləcə də Gürcüstana və hətta Rusiyaya qarşı ərazi iddialarının

irəli sürülməsi təşkil edir. Məsələn, sovet dövründə, 1961-ci ildə B.S.Nalbandyanın Yerevanda (İrəvanda) "Tbilisi qədim və orta əsrlərin ədəbi mənbələrində" adlı əsəri dərc edilmiş və burada Tbilisi qədim erməni şəhəri kimi təqdim olunmuşdur [3, s. 8]. Tanınmış gürcü ziyalı İlya Çavçavadze hələ XX yüzilliyin əvvəllərində - 1902-ci ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi "Erməni alimləri və ağlayan daşlar" əsərində XIX əsrdə erməni yalanlarının bütün Rusiya, Avropa və Qafqazda "ayaq tutub yeridiyindən", onların əsassız "Böyük Ermənistan" iddialarından bəhs edirdi. O, yazırdı ki, ermənilər aborigen albanları süni şəkildə qriqorianlaşdıraraq vaxtilə sığındıqları Azərbaycan torpaqlarını "Hay ölkəsi" adlandırmışlar. Bunun hamısı yalandır. Öz işğalçı siyasətlərindən əl çəkməyən ermənilər vaxtilə gəlib sığındıqları Azərbaycan torpaqlarını "Şərqi Ermənistan" adlandıraraq, həmin əraziləri tarixi vətənləri, doğma mədəniyyət mərkəzləri kimi uydurmalarla mənim-səmək fikrinə düşüblər [15, s.225]. Göründüyü kimi ermənilər hər zaman digər dövlətlərin torpaqlarına tamah salmış, hər vəchlə öz əsassız iddialarını həyata keçirməyə çalışmışlar.

Mənfur qonşularımız ermənilər tərəfindən azərbaycanlılar mərhələli şəkildə yaşadıkları öz doğma tarixi torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara düşər edilmiş, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskənlərini dağıtmışdılar. Azərbaycan xalqı zaman-zaman erməni millətçilərinin etnik təmizləmə, soyqırımı siyasətinin qurbanı olmuş, yurd-yuvalarından, doğma torpaqlarından qovulmuş, qaçqın və köçkün həyatı yaşamaq məcburiyyətində olmuşlar.

Hər hansı bir tarixi dövəndə özləri üçün münasib şəraitdən istifadə edib, erməni xislətindən qaçınaraq qonşu dövlət və xalqlara qarşı əsassız ərazi iddialarını irəli sürüb, bu yolda müxtəlif hiylə, tərribat, dezinformasiyadan istifadə edib öz məkrli planlarını həyata keçirməyə cəhd göstərirdilər. 1988-ci ildə SSRİ-nin süqutu ərəfəsində erməni separatizmi ölkədə cərəyan edən proseslərdən istifa-

də edərək beynəlxalq hüquq, norma və prinsiplərə zidd, uzun müddətdən bəri planlaşdırdıqları məkrli siyasəti gerçəkləşdirməyə başladılar.

Ermənilərin İrandan Cənubi Qafqaza, indiki Ermənistan ərazisinə köçürülməsinin bilavasitə rəhbəri olmuş A.S.Qriboyedov yazırdı: “Ermənilər gətirilib müsəlman mülkədarların torpaqlarında yerləşdirilmişlər... Biz onunla həmçinin müsəlmanları necə inandıracağımız barədə çox düşünürdük ki, onları indiki sıxıntılarla (çətinliklərlə) barışdırmaq və inandırmaq ki, bu uzunmüddətli olmayacaq və ermənilərin ilk dəfə buraxıldıqları torpaqları həmişəlik zəbt edəcəkləri barədə onların (müsəlmanların) qorxusunu aradan qaldırmaq” [16, s.267-270].

N.Şavrov isə etiraf edirdi: “XX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada məskunlaşan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyonundan çoxu ərazinin yerli sakinləri olmayıb, bizim tərəfimizdən məskunlaşdırılmışdır”. [13, s.60]

Beləliklə, bu faktlar onu deməyə əsas verir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi türk torpaqları, avtohton sakinləri Azərbaycan türkləri olmuş, ermənilər isə digər ölkələrdən bu ərazilərə mərhələli şəkildə köçürülmüşlər. Məhz bunun nəticəsidir ki, tarixən, yəni 1991-ci ilə kimi ərazi toponimlərinin 90%-dən çoxunu türk mənşəli adlar təşkil edirdi. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1994-cü ilə kimi Qərbi Azərbaycan ərazisində olan türk mənşəli oykonimlərin, oronimlərin və hidronimlərin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilmiş və ya ruslaşdırılmışdır. Rusiya imperiyasının erməniləri İrandan, Türkiyədən Şimali Azərbaycanın qərb bölgələrinə və Qarabağa köçürmə siyasəti azərbaycanlıların öz əzəli torpaqlarından sıxışdırıb çıxarmaq məqsədi güdürdü və “erməni dövləti”nin yaradılmasına hazırlıq idi. Tarixi hadisələrin sonrakı gedişi bir daha sübut etdi ki, İran erməniləri Şimali Azərbaycana xüsusi məqsədlə - onlara burada “yeni vətən” yaratmaq məqsədilə köçürülmüşdü [11, s.390]. Rus müəllifi M.Vladikin ermənilərin köçürülməsi barədə yazırdı: “İrəvan quberniyasında yaşayan ermənilərin əksəriyyəti buranın yerli sakinləri olmayıb, 1812-1829-cu illərdə baş vermiş müharibələrdən sonra Türkiyədən bu ərazilərə köçürülmüşlər” [12, s.122].

Sözgedən tarixi faktlar erməni və rus mənbələrində öz əksini tam aydın şəkildə tapmışdır. Burada yaşayan azərbaycanlılar isə 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-1991-ci illərdə tarixi torpaqlarından deportasiya olunmuşlar. 1988-1991-ci illərdə SSRİ dövlətinin himayəsi altında Ermənistan dövləti Qərbi Azərbaycandan 250

mindən artıq azərbaycanlıyı əzəli torpaqlarından didərgin salmışdır. Ümumilikdə isə, XX əsrdə 2 milyondan çox azərbaycanlı indiki Ermənistanda soyqırımına məruz qalmışdır.

İlk mənbələr, o cümlədən arxiv sənədləri sübut edir ki, indiki Ermənistanda azərbaycanlılara məxsus yaşayış məntəqələrinin adlarının və digər toponimlərin dəyişdirilməsi prosesinə ilk dəfə 1919-cu ildə Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradıldıqdan (1918) dərhal sonra Ermənistan Respublikası hökumətinin qərarı ilə başlanılmışdır. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1935-ci ilədək orada 190-dan artıq azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilmişdir [11, s. 390]. Sonrakı dövrlərdə azərbaycanlılara məxsus tarixi adların dəyişdirilməsi prosesi daha da sürətləndirilərək kütləvi miqyas almış və 1991-ci ildə Ermənistan Respublikası yaradıldıqdan sonra əsasən başa çatmışdır.

Sovet Rusiyası da ermənilərin rəğbətini qazanmaq üçün avantürist addım atdı. Rusiya Xalq Komissarları Soveti 1917-ci ilin dekabrında “Türkiyə Ermənistanı” haqqında dekret verdi. Bolşeviklər 1920-ci ilin 28 aprelində Azərbaycanı işğal edəndən 7 ay sonra “erməni daşnak respublikasını” sovetləşdirməklə Rusiyanın tarixi Azərbaycan torpağında Ermənistan dövləti qurması planlarını tamamlamış oldu. Az sonra tarixi Zəngəzurun qərb hissəsini də bolşeviklər ermənilərə bağışladılar. 1923-cü ildə isə Moskva Qarabağı da iki yerə ayıraraq onun dağlıq hissəsində muxtariyyət yaratdı.

Xalqımıza qarşı edilən bu tarixi xəyanətkarlıq haqqında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Bizim tarixi torpaqlarımız Dağlıq Qarabağ və ətraf bölgələrlə məhdudlaşmır. O qədər də uzaq olmayan tarixə, XIX əsrin statistikasına baxsaq görərik ki, azərbaycanlıların yaşadığı ərazi çox böyük olmuşdur. İndiki Ermənistan, əslində, Azərbaycanın tarixi torpağıdır. Ona görə, gələcəkdə biz bütün tarixi torpaqlara qayıdacağıq. Bunu gənclər də, uşaqlar da bilsinlər. Biz bu amalla yaşamalıyıq, yaşayırıq, yaşayacağıq” [14].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyip Ərdoğanın imzaladığı 2021-ci il tarixli Şuşa Bəyannaməsi tarixi siyasi əhəmiyyətli hadisə olmaqla böyük rəmzi mənə daşıyır. Belə ki, Şuşa Bəyannaməsi tarixi Qars müqaviləsindən düz 100 il sonra imzalanmışdır. Bu Bəyannamə Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı ikili standartlar mövqeyindən yanaşan, regionda siyasi maraq və nüfuz uğrunda mübarizə aparən dövlətlərə dərin mənəli

bir ismarıqdır. 1921-ci il oktyabrın 13-də imzalanan bu müqavilədə bəyan edilirdi ki, Naxçıvanın təhlükəsizliyinin qarantı Türkiyədir. Bəyanatda göstərilir: “Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər” [3, s. 204- 206].

Prezident İlham Əliyev birgə Bəyannamənin imzalanması zamanı bu məsələyə toxunaraq qeyd etmişdir: “Tarixi Qars müqaviləsi düz yüz il əvvəl imzalanıb. Bu da böyük rəmzi məna daşıyır. Yüz ildən sonra azad edilmiş Şuşa şəhərində müttəfiqlik haqqında imzalanmış birgə bəyannamə bizim gələcək işbirliyimizin istiqamətini göstərir” [3, s. 207].

Qars müqavilə ilə Türkiyə və Cənubi Qafqaz respublikaları arasında digər məsələlər, xüsusən də ərazi-sərhəd problemi həll olundu. Belə ki, müqavilənin əsas müddəaları Moskva müqaviləsinin müvafiq maddələri ilə üst-üstə düşürdü. 16 mart 1921-ci ildə Sovet Rusiyası ilə Türkiyə arasında imzalanmış "dostluq və qardaşlıq" haqqında Moskva müqaviləsində Naxçıvanın statusu tam olaraq müəyyənləşdirildi. Beləliklə, danışıqlarda yaranmış gərginliklərə baxmayaraq, türk diplomatiyasının göstərdiyi ciddi səyləri sayəsində Moskva konfransında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qismən də olsa, qorunmasına nail oldu, Naxçıvanın heç bir dövlətə güzəştə gedilməməsi şərtilə Azərbaycanın tərkibində saxlanılması razılaşdırıldı [4, s.43]. Müqaviləyə görə, Türkiyənin şimal-şərq sərhədləri dəyişilməz qaldı. Göründüyü kimi, Moskva və Qars müqavilələrində Türkiyə ərazi verilməsi baxımından heç bir güzəştə getmədi. Naxçıvanla bağlı məsələ öz ədalətli həllini tapdı. 1921-ci ildə imzalanan Qars müqaviləsi ilə Naxçıvanın təhlükəsizliyinin qarantı olan Türkiyə 100 il sonra – 2021-ci ildə Şuşa Bəyannaməsi ilə Qarabağın təhlükəsizliyinin də qarantına çevrildi.

Bu tarixi sənəd iki qardaş ölkənin ümumi maraqlarının qorunmasında imkanların birləşdirilməsinin, eləcə də ortaq maraq kəsb edən regional və beynəlxalq strateji məsələlərdə fəaliyyətlərin qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirilməsinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrimizin regional və beynəlxalq rolunu, çəkisini daha da artıracaq. Şuşa Bəyannaməsi, həmçinin

müstəqillik, suverenlik, ərazi bütövlüyü, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərin toxunulmazlığı, dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsiplərini rəhbər tutan, milli maraq və mənafelərini müdafiə və təmin etməyə yönəlmiş müstəqil xarici siyasət həyata keçirən hər iki ölkə tərəfindən müttəfiqlik münasibətlərinin qurulmasının siyasi və hüquqi mexanizmlərini müəyyənləşdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir [14].

Sevindirici haldır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin uzaqgörən və uğurlu siyasəti sayəsində Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında böyük yol qət edilib, azərbaycanlıların, o cümlədən Qarabağdan və Qərbi Azərbaycandan məcburi köçkün və qaçqın düşmüş vətəndaşlarımızın hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq səviyyəyə çıxarılıb. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi irsinin davamçısı ölkə başçısı İlham Əliyev dövlətimizin milli maraqlarına və Azərbaycançılıq ruhuna sadıq qalaraq Azərbaycan torpaqlarının tarixinə və mədəniyyətinə sahib çıxılmasının önəmli hər zaman vurğulayıb, Zəngəzurun tarixi Azərbaycan torpağı olduğunu bütün beynəlxalq kürsülərdən bəyan edib.

2020-ci ildə Azərbaycan Prezidentinin siyasi iradəsi, diplomatik gücü və hərbi sərkərdəlik bacarığı nəticəsində 44 günlük Vətən müharibəsində qazandığımız Zəfər tariximizə yeni bir salnaməni həkk etdi. Azərbaycan dövlətinin və xalqının qüdrətini, sarsılmaz iradəsini, ordumuzun gücünü beynəlxalq səviyyədə nümayiş etdirən möhtəşəm qələbə yeni reallıqlar yaradıb. Azərbaycanın ağırlı problemlərindən olan Qarabağ məsələsi birdəfəlik həll edildi. Hazırda Azərbaycanın yeganə problemi öz əzəli və əbədi torpaqları olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarının həqiqi sahiblərinə geri qaytarılması, vaxtilə bu torpaqlarda yaşamış Azərbaycan əhalisinin hüquqlarının bərpa olunmasıdır. İllərlə həsrətlə gözlədiyimiz Böyük Qayıdış tarixi hadisəsi reallığa çevrildi. Ölkə rəhbərinin də qeyd etdiyi kimi: “Hazırda isə tarixi qələbəmizdən sonra yaranan yeni reallıqda ən mühüm vəzifələrdən biri Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşmüş vətəndaşlarımızın öz yurdlarına qayıtması məsələsidir”.

Azərbaycan Respublikası 44 günlük (27 sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il) Vətən müharibəsində bu taleyüklü məsələni şəərəflə həll etdi. Azərbaycan Ordusunun bu möhtəşəm qələbəsi XX əsrin əvvəllərində zorla Ermənistanı verilmiş ərazilərimizin də yenidən diqqət mərkəzinə salınmasına, həmin

ərazilərdən məcburi şəkildə köçürülmüş soydaşlarımızın problemlərinin gündəmə gəlməsinə geniş imkanlar yaratmışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi uğrunda mübarizəni özünün fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi daim səsləndirmişdi. İtirilən torpaqların geri qaytarılmasında uzaqqörən Ulu Öndər Heydər Əliyev həmişə nikbin idi və bunun həyata keçiriləcəyinə əmin idi. O, qeyd edirdi: “Mən belə hesab edirəm ki, əldən gedən torpaqlar nə vaxtsa qaytarılmalıdır. ...Xalqımız da bilməlidir ki, bizim tarixi torpaqlarımız hansılar olubdur, hansılar nə vaxtsa əlimizdən gedibdir, nəyə görə əlimizdən gedibdir və şübhəsiz ki, bunlar qaytarılmalıdır. Biz də qaytara bilməsək, gələcək nəsillər qaytaracaqdır”.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiya edilməsi haqqında” 18 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanı böyük elmi-siyasi və tarixi əhəmiyyətə malik bir sənəddir. Fərmanda tamamilə haqlı olaraq qeyd edilir ki, keçmiş SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 745 nömrəli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur [1, s. 352]. Təkcə bu cinayət aktlarının həyata keçirilməsi nəticəsində 1948-1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan ərazisindən kütləvi şəkildə və zorakılıqla sürgün edilmişdir. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı demişdir: “Tarixi Azərbaycan torpaqları olan Qarabağ və Zəngəzura XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq erməni əhalisinin yerləşdirilməsi, demoqrafik vəziyyətin zorla dəyişdirilməsi 1905, 1918-ci illərdə azərbaycanlı əhalisini qorxutmaq və qovmaq məqsədi güdən kütləvi qırğınlar, 1920-ci ildə Zəngəzurun Ermənistanına verilməsi, 1948-1953-cü illərdə yüz minlərlə azərbaycanlının indiki Ermənistan ərazisindəki əzəli yurdlarından köçürülməsi xalqımıza qarşı erməni təcavüzünün qanlı səhifələridir” [17]. Təsadüfi deyil ki, bu gün biz artıq Zəngəzura, İrəvana və digər əzəli Azərbaycan torpaqlarına getmək kimi tarixi hüququmuzu beynəlxalq birlik qarşısında qaldırırıq. Zorla didərgin salınmış dədə-baba yurdlarına geri qayıtmaq hər bir soydaşımızın haqqıdır.

Qərbi Azərbaycan İcmasının üzvləri ilə görüşdə Qərbi azərbaycanlıların qanunsuz olaraq dəfələrlə deportasiyaya məruz qaldığını bildiren Prezident İlham Əliyev müasir dövrümüzdə onların hüquqlarının bərpa edilməli və əzəli torpaqlarına qayıtmalı olduqlarını bildirdi: “Biz hüquqlarımızı sülh

yolu ilə təmin etmək istəyirik və yenə də deyirəm, bütün konvensiyalar bu hüququ tanıyır. Ona görə buna nail olmaq üçün biz, o cümlədən beynəlxalq müstəvidə daha fəal olmalıyıq. Hesab edirəm ki, İcmanın çox mütəbər bir rəqəmsal platforması olmalıdır, bir portalı olmalıdır. Orada həm tarixi həqiqətlər, həm tarixi abidələrimiz, ermənilər tərəfindən dağıdılan saraylar, məscidlər, şəhərlər, Azərbaycan tarixi irsinin silinməsi ilə bağlı olan faktlar öz əksini tapmalıdır”.

İlham Əliyev Qərbi azərbaycanlı ziyalılarla görüşdə Qərbi Azərbaycana qayıdış Konsepsiyasının hazırlanması vəzifəsini də qarşıya qoydu. Bir ay müddətində Konsepsiya hazırlanaraq sənəddə son 200 ildə Qərbi Azərbaycandan qovulmuş soydaşlarımızın tarixi torpaqlarına qayıtması prosesində İcmanın fəaliyyətinin ümumi prinsipləri öz əksini tapdı. Konsepsiya 2024-cü il yanvar ayının 25-də Müşahidə Şurasında təsdiq edildi.

Prezident İlham Əliyev 2022-ci il dekabrın 24-də Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşündə bugünkü Ermənistanın yerləşdiyi ərazinin tarixi Azərbaycan torpağı olduğunu və bu ərazidə tarix boyu Azərbaycan xalqının yaşadığını xüsusi olaraq vurğuladı. 1918-ci ildə yeni yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İrəvanı, 1920-ci ildə Azərbaycan SSR-nin Zəngəzuru Ermənistanına güzəştə getmək qərarlarına siyasi qiymət verdi. Prezident Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tariximizdəki yerini yüksək qiymətləndirdi, eyni zamanda, haqlı olaraq bu tarixin şanlı səhifələri ilə yanaşı, qara səhifələrini də unutmamağı, tarixi həqiqətləri təhrif olunmuş formada təqdim etməməyi və bundan dərs çıxarmağı tövsiyə etdi. Dövlət başçısı İrəvanın ermənilərə verilməsi qərarını istər 1918-ci ildə, istərsə də hazırkı dövrdə müxtəlif səbəblərlə izah etməyə çalışanların heç bir izahatının qəbul edilən olmadığını, bu qərarın xalqımızın başına nə qədər böyük bəlalar gətirdiyini vurğuladı və haqlı olaraq qeyd etdi ki, “əgər kimsə hesab edirdi ki, 1918-ci ildə İrəvanı Ermənistanına verməklə biz hansısa daha böyük bəlalardan özümüzü sığortalamış ola bilərdik, bax Zəngəzurun Ermənistanına verilməsi bir daha onu göstərir ki, bu, çox yanlış, səhv addım idi və dediyim kimi xəyanət idi” [18].

Qərbi azərbaycanlıların öz doğma yurdlarına qayıdışı bir zərurətdir və bu, ədalətin bərpası, onların təməl hüquqlarının təmin olunmasıdır. Hər kəsin öz əzəli Vətəninə yaşamaq hüququ var və bu hüquq beynəlxalq konvensiyalarda təsbit edilib. Bu gün artıq bu istiqamətdə hərtərəfli işlərə başlanılıb.

Heç şübhəsiz ki, Azərbaycan xalqı Müzəffər Ali Baş Komandanın qüdrəti, apardığı uğurlu xarici və daxili siyasəti sayəsində Qərbi azərbaycanlıların da öz doğma torpaqlarına qayıdacağı günün uzaq olmadığını tam əmindir və öz liderinin ətrafında sıx birləşərək yeni qələbələrə doğru irəliləyəcək, tarixi ədalət zəfər çalacaq!

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, Qərbi Azərbaycan, tarixi ekskurs, reallıqlar, deportasiya*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Hüseynova İ. M. *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu*. Bakı, 2004. 472 səh.
2. Hüseynova İ. M. *Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi*. Bakı, 2008
3. Hüseynova İ. M. *İlham Əliyev və zəfər tariximizin şanlı səhifələri*. Bakı, "Füyüzat", 2021, 224 s.
4. Hacıyev İ. *Moskva və Qars beynəlxalq müqavilələri*. Naxçıvan: "Əcəmi" Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 2021, 152 s.
5. *Vandalizm: tarixi adlara qarşı soyqırımı (tərtib edən: Nazim Mustafa)*, Bakı: Təhsil, 2006, 92 səh.
6. *Ordubadi M.S. Qanlı illər. 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi*. Bakı: Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsi, 1991, 144 səh
7. *Muradverdiyev A. Zəngəzur - tariximizin yaddaşı*, Bakı: Xəzər, 2007, 1024 səh
8. *İ. M. Bayramov. Qərbi Azərbaycan: Tarixi həqiqətlər və ya Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti*, Bakı: 2011, 288 səh.
9. *Vaqif Arzumanlı, Nazim Mustafa, Tarixin qara səhifələri*. Bakı, 1998, səh. 45-52
10. *Ulu Öndər Heydər Əliyev xatirələrində*. Bakı, 2023, 480 səh
11. *İrəvan xanlığı*. Bakı, 2010, 620 səh.
12. *Владыкин М. Путешествие по Кавказу. (Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу)*, ч. I. М., 1885.
13. *Н. Н. Шавров. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. Баку, 1990, Элм, 156 стр.
14. <https://ikisahil.az/post/227389-shusha-beyannamesi-tarixi-qars-beyannamesine-istinad-edilir-prezident-ilham-eliyev>
15. *Чавчавадзе И. Армянские ученые и вопиющие камни*. Баку, 1990, с. 225.
16. *Грибоедов А. С. Записка о переселении армян из Персии в наши области // Грибоедов А.*

С. Полное собрание сочинений: [В 3 т.]. — Пг.: Изд. Разряда изящной словесности Акад. наук, 1911—1917. — Т. 3. — 1917. — С. 267—270.

17. <https://respublika-news.az/news/1685674243-konlum-kecir-o-yerlerden>

18. *Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşdə İlham Əliyevin nitqi. 24 dekabr 2022*
<https://president.az/az/articles/view/58470>

Гусейнова Ирада

**Доктор исторических наук, профессор,
заведующий кафедрой истории народов
Кавказа Бакинского государственного
университета**

РЕЗЮМЕ

Реалии Западного Азербайджана в историческом контексте

Народ Азербайджана исторически пострадал от армянских провокаций и терроризма, был лишен части своих исторических земель, боролся с несправедливыми территориальными претензиями и физическим уничтожением своего населения. Армяне, воспользовавшись тяжелым положением, в котором время от времени находился Азербайджан, наносили по нему удары и незаконно захватывали наши земли, надеясь на защиту могущественных государств. В результате 44-дневной Отечественной войны, начавшейся 27 сентября 2020 года, были возвращены территории Азербайджана, оккупированные Республикой Армения в 90-х годах 20-го века. Успешная внешняя и внутренняя политика Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, сила нашей армии и единство народа сыграли ключевую роль в завоевании победы. В ходе войны Республика Армения еще раз доказала свою политику убийства мирного населения.

Сегодня все мировое сообщество информируется о геноциде и депортации азербайджанцев армянами, проводятся различные мероприятия, конференции, мемориальные церемонии. Азербайджан всегда держит вопрос геноцида и депортации в повестке дня и старается не забывать об этом. Однажды азербайджанцы вернутся на свои исконные земли.

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Западный Азербайджан, исторический экскурс, реалии, депортация.*

Huseynova Irada

**Doctor of historical sciences, professor, head of
the Caucasian peoples history department of
Baku State University**

SUMMARY

Western Azerbaijan realities in historical context

The people of Azerbaijan have historically suffered from Armenian provocations and terrorism, were deprived of part of their historical lands, and struggled with unfair territorial claims and the physical destruction of their population. The Armenians, taking advantage of the difficult situation in which Azerbaijan was from time to time, attacked it and illegally seized our lands, hoping for the protection of powerful states. As a result of the 44-day Patriotic War, which began on September 27, 2020, the territories of Azerbaijan occupied by the Republic of Armenia in the 90s of the 20th century were returned. The successful foreign and domestic policies of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, the strength of our army and the unity of the people played a key role in winning victory. During the war, the Republic of Armenia once again proved its policy of killing civilians.

Today, the entire world community is informed about the genocide and deportation of Azerbaijanis by Armenians, various events, conferences, and memorial ceremonies are held. Azerbaijan always keeps the issue of genocide and deportation on the agenda and tries not to forget about it. One day, Azerbaijanis will return to their ancestral lands.

Key words: *South Caucasus, Western Azerbaijan, historical approach, realities, deportation.*